Тетяна Стас

Основні завдання художньо-творчого розвитку сучасних молодших школярів

Суспільні перетворення, що відбуваються на етапі демократичного розвитку українського суспільства, передбачають відповідні зміни у сфері освіти, метою якої відповідно до Національної стратегії розвитку освіти України у 2012–2021 рр. має стати виховання особистості, формування її естетичної свідомості, здатності до активного освоєння та збагачення культурних цінностей.

Вітчизняний державний стандарт початкової загальної освіти в галузі «Мистецтво» включає змістові лінії, що охоплюють основні види мистецтв – музичне, візуальне (образотворче), хореографічне, театральне, екранні.

В основі нової інтегрованої навчальної програми «Мистецтво» (1–4 кл.) відповідно до стандарту покладено принцип координації художніх знань, опанування яких сприятиме розширенню асоціативних уявлень учнів, розвитку цілісного художнього світогляду, творчого мислення та формуванню емоційної культури.

Основні аспекти проблеми художньо-творчого розвитку молоді висвітлено в науково-педагогічній літературі. Зокрема у філософських працях (І. Зязюн, А. Канарський та ін.); у дослідженнях з психології (Г. Балл, І. Бех, О. Леонтьєв та ін.); у роботах педагогів (К. Ушинський, О. Глузман, О. Рудницька, А. Троцько та ін.).

Принцип поліцентричної інтеграції змісту зумовлює побудову програми. В єдиному тематичному блоці поєднується зміст двох базових мистецьких дисциплін (музика та образотворче мистецтво), а також елементи синтетичних видів мистецтв (хореографія, театр, кіно). Така структура має на меті забезпечення системності художніх знань учнів.

Музичне мистецтво	Візуальне мистецтво
Синтетичні мистецтва (елементи хореографії, театру, кіно)	

У теоретичному плані повна інтеграція знань учнів із усіх видів мистецтв – ідея перспективна. Втім, сьогодні синтетичні мистецтва не можна вводити в програму загальноосвітніх шкіл у повному обсязі (і на кожному уроці) з декількох причин, серед яких найголовніші такі:

1) не вимагає додаткових спеціальних матеріально-технічних умов, яких немає у більшості вітчизняних шкіл (наявності відеозаписів і апаратури для перегляду кінофільмів, спеціальної зали та форми для хореографії, сцени для театру);

2) опанування синтетичних мистецтв потребує додаткового навчального часу, а на курс мистецьких дисциплін у Базовому навчальному плані виділено лише 2 години на тиждень, яких вкрай недостатньо для художнього розвитку школярів та формування емоційної культури.

З одного боку, виникає нагальна потреба і є можливість розробити загальні методичні підходи до викладання інтегрованого курсу «Мистецтво» з домінантою музичного та образотворчого компонентів.

З другого – необхідно активізувати в контексті розроблених підходів художньо-творчий пошук учителів, зокрема, в галузі інноваційних педагогічних технологій інтегративного типу. (Зазначимо принагідно, що реформа в Польщі в напрямку інтеграції мистецьких дисциплін реалізується завдяки ініціативі й досвіду вчителів-практиків, яким дозволено розробляти авторські програми й підручники, кращі з яких публікуються й активно популяризуються. Зокрема велику увагу там приділяють естетичному вихованню та формуванню в учнів емоційної культури).

Окреслюючи загальні підходи до проблеми впровадження інтегрованого курсу, «Мистецтво» що найперше акцентуємо особливості його і кадрового забезпечення, адже саме це питання, як свідчить практика, викликає чи не найбільше непорозумінь у середовищі вчителів і методистів.

В опублікованій програмі зазначено можливість викладання курсу за двома варіантами: одним учителем або двома вчителями, які працюють узгоджено. У першому варіанті проблем з розподілом змісту і годин на курс «Мистецтво» (2 години на тиждень) взагалі не виникає. Зрозуміло, викладати може і вчитель початкових класів, який володіє відповідною кваліфікацією і вчитель-предметник, наприклад, учитель музики (адже в загальноосвітніх школах України працює набагато більше вчителів-музикантів, ніж педагогів-художників) чи вчителів образотворчого мистецтва.

За другим варіантом розподіл функцій і навантаження здійснюються між двома вчителями. Водночас це не означає, що всі уроки мають бути бінарними, тобто такими, коли на одному уроці працюють два вчителі. Програмою передбачено викладання двох спарених уроків, які проводяться двома вчителями (по 1 год. на тиждень); вони працюють за єдиною інтегрованою програмою, де зміст всіх спільних навчальних тем узгоджено, де обов'язково існує паралель у формуванні емоційної культури учнів на уроках естетичного циклу, в даному випадку при викладанні курсу «Мистецтво».

Друге питання, яке потребує наукових коментарів – принципи взаємодії мистецтв у змісті програми й конкретних шляхів їх реалізації на уроках у школі. Досвід експериментальної апробації програми в школах різних типів і різними вчителями свідчить, що тут немає і, мабуть, не може бути єдиного шаблону. Проте існують певні тенденції, закономірності, які не варто порушувати.

Так, за викладання двох спарених уроків у єдиному циклі (двома вчителями чи одним першим доцільно планувати опанування музичного мистецтва, а не образотворчого. Це пояснюється тим, що візуальний ряд, який розкриває зміст певної спільної теми, завжди конкретніший за музичні образи. Але все-таки спільним залишається формування емоційної культури учнів. Предметна специфіка образотворчого мистецтва, якщо використовувати його зразки до прослуховування музики, може призвести до занадто конкретного – «сюжетного» – сприймання і тлумачення, що не є прерогативою звукоінтонаційного мистецтва, досить абстрактного, щодо цього навіть у програмних музичних творах. Аксіоматичним є таке положення мистецької педагогіки: будь-які асоціативно-образні паралелі між видами мистецтв мають обов'язково враховувати специфіку художньої мови, кожного з них, об'єднуючись в єдиний емоційний процес, що формує емоційну культур школярів.

Для подолання «стереотипу ілюстративності» у процесі взаємодії мистецтв можна порадити час від часу проводити зіставлення творів (музичних, образотворчих, хореографічних), суголосних за емоційними настроями, а не тільки тематично.

Використання репродукцій картин під час опанування музики як додаткового стимулу розвитку образного мислення є поширеним засобом поліхудожнього виховання школярів, а ось звучання музики під час сприймання образотворчого мистецтва – досить рідкісний педагогічний прийом. З огляду на це, доцільними стануть своєрідні «музичні хвилинки» у процесі виконання практичної художньої роботи чи інтерпретації творів

живопису. З цією метою можна використовувати як твори, що вже слухали учні на попередньому уроці (закріплення матеріалу при повторному прослуховуванні), так і додаткові з однієї тематичної серії, що за браком часу не прозвучали раніше. Аналогічно-візуальний тематичний ряд, запланований для сприймання, можна розділити на дві частини, одну з яких доцільно «вплітати» в режисуру уроку, де панує музика. Обережно треба включати музику під час виконання учнями художньо-творчих робіт, лише з чітко визначеною дидактичною метою. Наприклад, завдання з кольоромузики – передачі настою в абстрактних кольорових композиціях тощо. Зловживання «малювання під музику» сприяє формуванню звички комітатного (фонового) сприймання без належного осмислювання її образного змісту, лише на емоційному рівні. Але такий підхід має певний вплив на формування емоційної культури школярів. Функціональна музика (емоційно-стимулююча розумові й вольові процеси) доречніша на інших уроках – не мистецького циклу.

Окремо варто зупинитися на проблемі шляхів інтегрування синтетичних мистецтв у домінантні. Елементи хореографії (пластичне інтонування) та театру (інсценізації пісень) є поширеними методами й прийомами серед учителів музики. Безумовно, палітру цих засобів можна розширити й поширити на сферу викладання образотворчого мистецтва. Наприклад, застосовувати прийоми пантомімічного «ілюстрування» міміки, жестів, поз, рухів персонажів, зображених на картинах, під час їх сприймання та інтерпретації з метою глибшого «проникнення» в задум художника. Такий прийом підсилює емоційні процеси учнів, таким чином збагачує їх емоційну культуру.

Окремо варто виділити питання місця і ролі кіномистецтва на уроках у школі, що являється немаловажним фактором впливу на емоційну культуру. Треба зазначити, що в цьому плані вітчизняні педагоги значно відстають від зарубіжних колег, особливо з розвинутих європейських країн (з відомих усім причин – недостатнього матеріального забезпечення загальноосвітніх шкіл).

Ми свідомі того, що як сьогодні, так і найближчим часом наші вчителі (особливо представники мистецької галузі) не будуть мати у своїх кабінетах чи класах потрібну відеоапаратуру для перегляду кінофільмів (як і так необхідну їм іншу сучасну техніку, наприклад, синтезатори), адже, як відомо, школи інколи не в змозі придбати навіть комплекти сопілок чи елементарних дитячих музичних інструментів із-за недостатнього фінансування.

Незважаючи на це, нова програма вміщує орієнтовні списки кінофільмів та мультфільмів, які бажано включати в урок там, де є для цього бодай

мінімальні можливості (відеомагнітофон). Інший шлях – використовувати телебачення, заздалегідь спланувавши перегляд учнями фільмів у домашніх умовах з наступним обговоренням у класі.

Таким чином, розгляд загальних підходів до впровадження програми нового курсу «Мистецтво» в контексті предметно-інтегративної освіти дає змогу виокремити специфіку методичних засад його викладання, акцентувати особливості календарного планування для кожного класу, основним завданням якого є формування емоційно-естетичної культури.

Відтак, основними завданнями художньо-творчого розвитку сучасних молодших школярів визнано: послідовне формування емоційно-естетичної культури, актуалізація творчого потенціалу і вдосконалення практичних знань, умінь та навичок у галузі образотворчого мистецтва, музики, хореографії, театру, кіно, стимулювання прагнення особистості до творчої самореалізації у різних видах художньої діяльності. Найбільш результативним механізмом розв’язання цих завдань виступає поліцентрична інтеграція як взаємопроникнення різних мистецтв на базі двох домінантних змістових ліній («Музика», 1 год.) і («Образотворче мистецтво», 1 год.), саме вона робить можливим системне відтворення у свідомості школярів картини цілісності та гармонії навколишнього світу.

Відповідно до орієнтацій «Державного стандарту загальної школи» та основних положень сучасної науково-педагогічної концепції про взаємодію та інтеграцію різновиду мистецтв у поліхудожньому розвитку школярів (Г. П. Шевченко, Б. П. Юсов) самі образотворче мистецтво і музика виступають провідними освітніми компонентами [3; 5].

Як пише С. І. Уланова, «...використання синкретичних форм мистецтва на початкових етапах музичного виховання сприяє оволодінню мовною сутністю інтонації як побутового явища, дозволяє співвіднести елементарні мелодійні форми вираження внутрішнього емоційного змісту із зовнішніми чинниками, які його викликали. Їх ігрова природа дає змогу відчути зв’язок текстових, рухових, ритмічних засобів вираження чуттєвих реакцій на навколишній світ відповідними мелодичними поєднаннями тонів» [4].

Специфіка образотворчого мистецтва і музики як навчальних предметів полягає у тому, що вони комплексно, гармонійно впливають на почуття, інтелект і волю дитини, сприяють формуванню творчої самобутньої особистості та її емоційної культури. Цей факт пояснюється тим, що якраз у процесі малювання і музичної діяльності діти молодшого шкільного віку отримують комплекс емоційно-почуттєвих вражень, необхідних для розвитку

психічних процесів та природжених здібностей, задовольняють потребу в активній діяльності, самовираженні й самоствердженні у навколишньому світі. Образотворче мистецтво спонукає дитину до специфічного образного пізнання дійсності, яке виявляється в умінні спостерігати, помічати, аналізувати форму, об'єм, пропорції, колір, але водночас зберігати цілісне уявлення. Під час практичної діяльності, що є домінантою уроку образотворчого мистецтва, діти відтворюють своє власне бачення дійсності, передають різними засобами (формою, кольором, лінією) свій емоційний стан, залучаючи мислительні процеси, даючи простір дитячій уяві, фантазії, цим самим формують емоційну культуру.

Засобами образотворчого мистецтва у молодших школярів виховують вольові якості характеру, творчі здібності, художній смак, самостійність, ініціативність, ознайомлюють з особливостями художньої мови, формують естетичні почуття (відчуття краси, захоплення, милування), навички етико-оцінних суджень та культуру бачення (встановлення відношень красивого і потворного «подобається» і «не подобається»), збагачують духовний, емоційно-збагачений світ дитини.

Організують і спрямовують її поведінку, допомагають відчути душевну рівновагу, впевненість у власних здібностях.

Для реалізації поставлених вимог інтегрованої програми «Мистецтво» більшість шкіл у своїй практиці обирають шлях проведення тематичних занять-блоків, де так звані «змістові лінії» об'єднуються спільними темами та навчально-виховними цілями. Оскільки в молодших класах шкільний компонент містить 1 годину «Музики» і 1 годину «Образотворчого мистецтва» на тиждень, рекомендовано проводити уроки-блоки в такій послідовності: перший урок-музика (проводить учитель музики) і другий урок-образотворче мистецтво (проводить класовод). Звичайно, класоводові і вчителю музики слід спільно планувати уроки. Класоводам бажано бути присутніми на уроці музики, щоб правильно організувати подальше розгортання теми, але вже у візуальному (образотворчому) мистецтві. Така співпраця вчителів дозволить ефективно формувати у свідомості учнів цілісну художню картину світу не лише засобами музичного і візуального мистецтва, а й засобами хореографії, театру, кіно.

Уроки мистецтва з однієї теми в початковій школі можуть і мають бути різними, по-своєму унікальними, це – своєрідний педагогічний твір, міні-вистава, художньо-педагогічне дійство. Такі уроки передбачають атмосферу вільного спілкування вчителя з учнями створення ситуації художнього уподібнення, коли активно використовується життєвий досвід дитини, її

емоційні та чуттєві переживання від уроку до уроку формується поняття художнього образу і посильного, але усвідомленого його втілення у власній художній діяльності молодшого школяра.

Ось фрагмент уроку мистецтва з теми «Теплі і холодні кольори» (1 клас). Щоб дати поняття про гаму теплих і холодних кольорів через спостереження, порівняння, ми використовуємо перегляд уривків мультиплікаційного фільму «Снігова королева» за мотивами казки Г. Х. Андерсена «Снігова королева». Звичайно, на першому уроці музики діти ознайомилися з характером і настроєм у музиці, шляхом прослуховування музичних творів, дібраних учителем.

Для порівняння кольорової гами дітям пропонується перегляд двох уривків фільму: царства Снігової королеви і квітника доброї чарівниці.

Учитель проводить бесіду:

– Це Снігова королева, Який характер мала вона (Снігова королева зла, черства, холодна, сумна).
– А який в неї погляд? (Погляд у королеви був злий, гострий, колючий, як мороз).
– Подивіться уважно на екран і скажіть, які кольори переважають у зображенні царства Снігової королеви? (Синій, фіолетовий, білий, сіро-синій, голубий).
– А яка музика відповідає цьому фрагментові? (Повільна, важка, грізна).
– Які відчуття виникають при цьому? (Складається похмуре, страшне відчуття).
– Діти, а в царстві Снігової королеви холодно чи тепло? (Холодно).
– Отже, діти, кольори, в яких переважають відтінки синього кольору, називаються холодними. Холодні кольори можна утворити і з інших кольорів, додаючи до кожної фарби синього кольору. (Діти виконують тренувальні вправи на утворення холодної колірної гами аквареллю «по мокрому»).

Зупиняємо перегляд фільму на уривку, де зображено сад чарівниці.

– Діти, які фарби переважають на екрані? (Червоні, жовті, яскраво-зелені, оранжеві, рожеві і т.д.).
– А яка звучить музика? (Музика звучить весела, гучна, дзвінка).
– А який характер має чарівниця? (Доброзичливий, щедрий, ніжний. Вона усміхнена і має лагідні очі).
– А як ви думаєте, діти, в цьому саду тепло чи холодно? Сонячно чи похмуро? (Тепло, сонячно).
– Подивіться на дошку. Що тепле сонечко робить з кольорами? (Демонструє унаочнення, де сонячним промінням пронизаний кожний колір). Який висновок можна зробити? (Всі кольори, в які потрапляє частинка сонечка, тобто жовтого кольору, перетворюються в теплі кольори).
– Дійсно, теплі кольори сприймаються як радісні, щасливі, веселі.

А холодні викликають сум, печаль, тривогу.

Діти утворюють теплу гаму кольорів, додаючи в кожний колір жовтої фарби. Вправа виконується акварельними фарбами «по мокрому».

З наведеного фрагмента уроку видно, що діти зрозуміли, якими кольорами, музикою можна передати характер, настрій, почуття. Здобуті знання діти відтворюють у практичній художній діяльності. Дітям пропонується створити кольорову фантазію «Коли мені сумно» або «Радість навкруги» (колаж з кольорових плям аквареллю «по мокрому»).

Розвиткові творчого мислення сприяє створення пошукових ситуацій на уроках.

Ось, наприклад, фрагмент уроку «Художник і театр» (1 клас).

На уроці діти ознайомлюються зі стародавнім театральним дійством – карнавалом. Довідуються про античний театр; про суть театрального мистецтва, що полягає в перевтіленні, лицедійстві. Учитель пояснює, що театральне дійство залежить не лише від акторів, режисерів, музики, а й від художників. У театрі є художники, які створюють декорації. Художники-гримери, використовуючи різні засоби декоративної косметики, допомагають артистові перевтілитись у певний художній образ. Артисти обов'язково повинні мати відповідний костюм, а в цьому їм допомагають художники по костюмах (Свою розповідь учитель супроводжує демонстрацією слайдів або ілюстрацій).

– На уроці музики ви готували дитячу оперу М. Лисенка «Коза-дереза». Ви співати вже можете, танцювати і грати ролі також навчились, а чого не вистачає, щоб опера була цікавою для глядачів? (Не вистачає костюмів, масок).

– У нас є костюми для всіх казкових персонажів, але Незнайко переплутав їх, а сам утік. Допоможіть навести порядок у цьому безладі. Вам треба стати художниками-костюмерами (Діти складають костюм для кожного казкового героя: для діда – капелюх, вишита сорочка, шаровари, червоні чоботи. Складають діти костюми і для інших героїв).

– Діти, чи всі герої опери мають костюми? Як виразніше відтворити образи казкових героїв? (Дідові треба вуса намалювати, лисичці – носик, зайчикові – носик і вуса і т.д.).

– Отже, нам потрібна допомога художника-гримера.

– Коли артисти були готові – підійшовши до сцени, вони почали розгублено, питати: «А де ліс? А де хатка лисички? А де базар, на якому дід купив козу?».

– Цю проблему легко вирішує художник-декоратор. Я пропоную вам узяти пензлі, гуашеві фарби і створити декорації до казки. Але спочатку ми поділимось на групи.

І група малює ліс на планшеті (за поданими контурами дерев, кущів, квітів діти малюють зображення лісу).

ІІ група розфарбовує лисиччину хатку.

ІІІ група малює рослинний орнамент на арці з написом «Базар».

– Роботу закінчено. Тепер ми можемо запрошувати глядачів на прем'єру.

Як бачимо, такі уроки формують уявлення про елементи образної мови

різних видів мистецтв, співдружність (синтез мистецтв); дають можливість створення інтонаційно-звукових, візуальних, сценічних художніх образів різними мистецькими засобами; ознайомлюють з жанром театрального мистецтва – оперою і роллю в ній музики та образотворчого мистецтва.

Успіх таких уроків залежить як від особистості вчителя, так і від рівня емоційного та творчого розвитку класу, кожного учня, психологічних та вікових особливостей. Основою мистецтва, на наш погляд, будуть думки та почуття, які дитина відкриватиме в Собі та в інших людях, думки та почуття, що виникатимуть у процесі створення та сприймання художніх образів і в самостійній творчій діяльності.

Мистецтво, як відомо, стимулює не тільки пізнавальні, а й креативні здібності, здатність до творчого самовираження і рефлексії, що є не менш важливим, ніж загальна художня культура й ерудиція. Таким чином, визначення мети освітньої галузі «Мистецтво (естетична культура)» набуває інноваційного гуманістичного звучання, а саме: метою визначається розвиток особистісного-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреб у художньо-творчій самореалізації і духовному самовдосконаленні. Загальна мета конкретизується стосовно початкової школи, основним завданням якої в зазначеній освітній галузі проголошується пробудження в учнів інтересу до мистецтва, залучення їх до художньо-творчої діяльності та формування емоційної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогіка, 1991. – 479 с.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в школьном воздасте / Л. С. Выготский. – М. : Педагогіка, 1967. – 79 с.
3. Программа факультатива «Живой мир искусства» (1–4 кл.) / Кабкова Е. П., Савенкова Л. Г., Сухова Т. И., Юсов Б. П. . – М., 1991. – 67 с.
4. Уланова С. І. Світоглядно-методологічні основи формування музично-естетичної культури / Уланова С. І. // Художня освіта і проблема виховання молоді : зб. наук. статей. – К. : Міносвіти України, ІЗМН, 1997. – С. 3–11.
5. Шевченко Г. П. Взаимодействие искусств в эстетическом развитии ребенка / Г. П. Шевченко // Советская педагогика. – 1982. – № 6. – С. 61–65.